

Rózsa Katinka

EGY MAGYAR REGÉNY NÉMET OLVASATA A LÉGY JÓ MINDHALÁLIG NÉMET RECEPCIÓJA

Bevezetés

Milyen a jó fordítás? Sokszor találkozhatunk ezzel a kérdéssel, amelyre azonban nem olyan egyszerű – szinte lehetetlen – objektív választ adni. Amikor Marianne Lederer¹ a fordítás utáni önellenőrzés szükségességét tárgyalja, számos olyan kérdést felvet, amelyek megválaszolásával közelebb juthatunk a jó fordítás fogalmához: „Kellőképpen adaptálta-e [a fordító, R.K.] saját verzióját ahhoz, hogy érthető legyen? Megtalálta-e azokat a szavakat, amelyekkel elérhető a kívánt hatás? Az értelmezés határainak átlépésével nem lett-e hűtlen a szerzőhöz?”

A válaszok azonban fordítástól, szerzőtől, célközönségtől és magától a fordítótól is nagyban függnek. Azt is nehéz meghatározni, mi az „érthető” az adott célközönség számára, melyek azok a szavak, amelyekkel a „kívánt hatás” elérhető és hogyan is határozzuk meg ezt az elérni kívánt hatást. Dolgozatomban mégis ezekre a kérdésekre keresem a választ. Móricz Zsigmond *Légy jó mindhalálig*² című művét hasonlítom össze annak 1965-ben, *Mischi und das Kollegium*³ címmel megjelent német fordításával. A fordítás Mirza Schüching munkája. Helyszűke miatt jelen tanulmány az első két fejezet elemzésére szorítkozik, későbbi kutatásaimat szeretném azonban az egész műre kiterjeszteni.

1 Lederer, Marianne: *A fordítás ma. Az interpretatív modell*. Budapest 2008.: 50–51.

2 Móricz 1999.

3 Móricz 1965.

A kiindulási pontot Albert Sándor⁴ egyik könyvében talált mondat jelentette, miszerint „a *Légy jó mindhalálig* című regény francia olvasóinak egy része például ezt a regényt vidám kollégisták önfeledt játszadozásaként olvassa és értelmezi.” Felmerül a kérdés, a német olvasók hogyan „olvassák és értelmezik” ezt a művet.

Traduktográfia

Elemzésem első pontjaként a regény formai szinten szignifikáns jegyeit alapítom meg. Ezek a szöveg olyan elemei (a nyelvi leírás bármely szintjén), amelyek a fordítás szempontjából relevánsak.⁵ Hogy egy szövegnek mely jegyei szignifikánsak, minden esetben a fordítónak kell eldöntenie, és a fordításban arra törekednie, hogy ezeket a célnyelven is visszaadja. Legelőször talán az elbeszélői perspektíva ötlük szembe: a könyv nem egyes szám első személyben, tehát nem Nyilas Misi, a főszereplő szemszögéből íródott, hanem egy külső elbeszélő meséli a történetet.

Ennek ellenére a szöveg sok helyen Misi belső gondolatait tolmácsolja az olvasó felé, már-már belső monológként. Ezt az író többek között a mondatok tagolásával éri el. Így, ha a szövegnek ezt a szignifikáns jegyét a fordításban is ugyanígy meg akarjuk őrizni, fontos a szintaktikai (mondatszintű) ekvivalencia megteremtése. Erre a következő szövegrészeket szolgálnak példaként:

*(1) Félt is írni, mert hátha valaki belenéz s elolvassa, megkritizálja... esetleg följelenti érte... esetleg ellopja... esetleg kineveti... Már is nem volt meglepődve még ő maga sem... nem szépen sikerült a címlap... Ahhoz képest szép, hogy ő csak második gimnazista, de ő valami olyan szépet szeretett volna, amilyen szépet csak álmodni lehet... (...)*⁶

Er fürchtete sich zu schreiben. Es könnte jemand in das Buch hineinsehen, es lesen, ihn kritisieren, ihn vielleicht sogar anzeigen oder das Buch stehlen, ihn womöglich auslachen. Und schon war er selbst nicht mehr mit

4 Albert Sándor. *Fordítás és filozófia. A fordításelméletek tudományfilozófiai problémái; Filozófiai szövegek fordítási kérdései.* Budapest 2003: 67.

5 Albert 2003: 59.

6 Móricz 1999:10.

*sich zufrieden. Das Titelblatt war nicht gut gelungen. Für einen Quintaner mochte es ja gehen, aber er wollte etwas vollkommen Schönes, wie man es nur träumen kann.*⁷

(2) A szüleire gondolt, s a szemébe könny jött, mert tőlük nem kérhet pénzt, mert nekik sincs, mert ha eszébe jut, hogy ő itt a konviktusban húst eszik és jó falatokat, otthon pedig hitvány krumplilevest esznek, nagyon szégyelli magát, s most míg a latin konjugációt hajtogatja gépiesen, folyton ég az arca a szégyentől, hogy azt a könyvet bekötette.⁸

*Er dachte an seine Eltern, und Tränen traten ihm in die Augen. Sie konnte er nicht um Geld bitten, denn sie hatten ja selbst keins. Sooft er sich vergegenwärtigte, daß er hier im Konvikt Fleisch und allerlei gute Dinge zu essen bekam und sie zu Hause nur dünne Kartoffelsuppe hatten, schämte er sich sehr; und während er mechanisch die lateinische Konjugation herunterleierte, brannten ihm die ganze Zeit die Wangen von Scham, weil er das Buch hatte einbinden lassen.*⁹

(3) Még be sem iratkozott, csak éppen hogy elhelyezkedett a kollégium második emeletén a 19. számú cõtusban, ahol a legutolsó ágyat kapta, azt, amelyik külön áll az ajtó mellett, mert hét ágy lévén a szobában, három-három egymással szemben volt a főfalón, a hetedik pedig keresztben az ajtó kisebb falán; szóval azt az ágyat, amelyet minden diák megvetett, ő azonban ennek az ágnak különösen s rendkívül örült, mert úgy tűnt föl neki, hogy ez az ágy olyan, mint egy önálló vár, nagyon szeretete, hogy nincs a többiek közé bedugva, hanem neki magának egészen külön fészke van.¹⁰

Er war noch nicht einmal in die Liste der „Internen“ eingetragen und hatte sich eben erst im zweiten Stockwerk des Kollegiums niedergelassen, im Schlafsaal Nummer 19, wo er das letzte Bett, das einzelne neben der Tür, bekommen hatte. Im Zimmer befanden sich nämlich sieben Betten: je drei standen einander gegenüber an den Längswänden, und das sie-

7 Móricz 1965: 12.

8 Móricz 1999: 20.

9 Móricz 1965: 22–23.

10 Móricz 1999: 6–7.

bente stand quer an der schmalen Türwand. Er hatte dieses Bett bekommen, das alle Schüler verachteten, aber er freute sich darüber, denn es schien ihm einer alleinstehenden Burg zu gleichen; es gefiel ihm, daß er nicht zwischen den anderen eingepfercht war, sondern abseits ein Nest für sich hatte.¹¹

Az első két példa esetében a „belső monológból” a lekerekített mondatok miatt egyszerű leírás lett, ezzel együtt a szintaktikai ekvivalencia sem valósult meg, ugyanis a fordító az egyetlen magyar mondatot minden esetben több némettel adta vissza. A csak vesszővel vagy három ponttal tagolt mondatok zaklatott vagy az utolsó esetben (3) lendületes szerkezete sem érzékelhető a németben.

Az elemzés második pontjaként a szövegben megjelenő reáliák fordítását fogom tárgyalni. A reália szűkebb definíciójaként Simigné Fenyő Sarolta¹² a következőt adja meg: „a különböző kultúrákra jellemző jeltárgyak”. Ezt azonban később kibővíti az összes olyan nyelvspecifikus elemre, amely csak az adott nyelvközösségre jellemző.¹³

Ennek alapján a reáliakutatás részét képezik az egyéni beszédsajátságok fordításai is: erre a *Légy jó mindhalálig* c. műben számtalan példát találhatunk, Móricz előszeretettel beszélteti tájnyelven figuráit.

Ezekben az esetekben, ahogyan azt Albert Sándor¹⁴ a helyesírási hibák fordításainak példáin keresztül szemlélteti, a fordítónak a szemantikai megfelelés helyett (az itt tárgyalt esetekben *mellett*), szemiotikai ekvivalenciát (is) létre kell hoznia.

(4)– Óvasta odakit a nevit?

– Igen.

– Osztig Nyilas András?

– Nem András: Nyilas Mihály második gimnázium, Bé.

– Az a, sz ipp a nincs.¹⁵

11 Móricz 1965: 6–7.

12 Simigné Fenyő Sarolta: *A fordítás mint közvetítés*. Miskolc 2006: 103.

13 Simigné 2006: 105.

14 Albert 2003: 52.

15 Móricz 1999: 29.

'Haben Sie draußen Ihren Namen gelesen?'

'Ja.'

'András Nyilas?'

'Nein, nicht András. Mihály Nyilas. Quinta.'

'Es ist kein Brief für Sie da.'¹⁶

(5) – Elloptátok a késemet!

– Ki lopta el?

– Itt vót az asztalon, mindenki avval ett, mit tudom én, mék vágta zsebre.

– Fogd be a szád.

– Aggyátok elő!¹⁷

„Ihr habt mein Messer gestohlen!”

„Wer?”

„Es hat hier auf dem Tisch gelegen! Alle haben damit gegessen, wie soll ich wissen, wer es eingesteckt hat.”

„Halt's Maul!”

„Gebt es zurück!”¹⁸

(6) – Komám, hogyha nekem jött vóna, akkor én nem jöttem vóna órára, hanem felbontottam vóna – szólt Gimesi.¹⁹

„Wenn ich eins bekommen hätte, ich wäre nicht zum Unterricht gegangen, ich hätte es ausgepackt“, erklärte Gimesi.²⁰

(7) – Baráték, ha én eccer pízt kapok hazulról – mondta fennhéjázva –, akkor én veszek hat darab festéket. Nem is hatot, tízet. Ötven krajcár árát. Isten bizony!²¹

16 Móricz 1965: 33.

17 Móricz 1999: 40.

18 Móricz 1965: 46.

19 Móricz 1999: 37.

20 Móricz 1965: 42.

21 Móricz 1999: 13.

„Wenn ich jetzt das Geld bekomme“, sagte er prahlerisch, „kaufe ich sechs Farben. Ach was, sechs – zehn! Ehrenwort!”²²

Jól látható, hogy a német fordításban nemcsak a tájnyelvi elemek, hanem a jellegzetes megszólítások, mint pl. a *Komám* vagy a *Baráték* sem jelennek meg, ami miatt a szöveg beszélt nyelvi sajátosságaiból is veszít.

Mivel nemcsak a szöveget, hanem azzal együtt az idegen viszonyokat is le kell fordítani a célközönség számára,²³ fontos, hogy a formai jegyeken kívül a regény bizonyos tartalmi jegyeit is vizsgáljuk. Ezeket azonban nehezebb konkretizálni, ill. objektivizálni. A következő példákban főként olyan mondatokat, mondatrészeket emelek ki a szövegből, amelyek a magyar szövegben a főszereplő, Nyilas Misi otthoni körülményeit szemléltetik.

(8) [...] mert a negyedik öccse, az még egészen pici, [...] ²⁴

[...] denn sein jüngster Bruder war noch ganz klein [...] ²⁵

Az alábbi példában (9) Misi egyik osztálytársáról van szó, aki öt krajcárért adott el neki egy újságot.

(9) (...) az öt krajcáron rögtön vett két almát és egy zsemlyét, s azt megette **az ő szeme láttára**, így hamar végzett az öt pénzzel; (...) ²⁶ (kiemelés: R.K.)

Für die fünf Kreuzer hatte er sich sofort zwei Äpfel und ein Brötchen gekauft und alles **vor den Augen der anderen** aufgegessen, und so war er die fünf Kreuzer schnell wieder losgeworden. ²⁷ (kiemelés: R.K.)

(10) Ez pedig a legrettenetesebb, mert a nagydiák rendszeren szokott az ilyen kisdiáknak a szolgálataiért valamit adni, vagy egy krajcárt cukorra, vagy valamit... vagy pláne egy barackot: ő elájul a rettegéstől, hogy **ezek közül valamelyiket megkapja**. ²⁸ (kiemelés: R.K.)

22 Móricz 1965: 15.

23 N. Kovács Tímea: Kultúrák, szövegek és határok: a fordítás. In: *A fordítás mint kulturális praxis*, Ed. N. Kovács Tímea, 5–21. Pécs 2004: 6.

24 Móricz 1999: 21.

25 Móricz 1965: 24.

26 Móricz 1999: 9.

27 Móricz 1965: 10.

28 Móricz 1999: 25.

*Das war das Schrecklichste: die Großen schenkten den Kleinen meistens etwas für solche Dienste, entweder einen Kreuzer für Bonbons oder sonst etwas; manchmal aber gab es auch eine Kopfnuß; und er würde vor Entsetzen ohnmächtig werden, wenn er sich das gefallen lassen müßte.*²⁹ (kiemelés: R.K.)

(11) (...) de azt otthon hagyta, ezért is nagyon sokat retteg, hogy az öccsei nem szakítják-e el s nem piszkítják-e be, **mert otthon nem lehet úgy vigyázni semmire**, mert a második öccse, Béla, egész könnyen ki tudja húzni a komód fiókját, (...) ³⁰ (kiemelés: R.K.)

(...) aber den hatte er zu Hause gelassen. Der Gedanke an dieses Buch beunruhigte ihn oft; er fürchtete, seine kleinen Brüder könnten es zerreißen und beschmutzen, **denn niemand hatte Zeit, auf sie achtzugeben.** Sein zweitjüngster Bruder, der Béla, konnte schon ganz gut die Schublade der Kommode aufziehen (...) ³¹ (kiemelés: R.K.)

Az utolsó két példa esetében a kiemelt részek fordítását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a fordító már a saját értelmezése szerint fogalmazta meg németül a szöveget. Így a (10)-es példa esetében németül már inkább arra gondolunk, Misi nem akar barackot kapni a fejére vagy nem akarja, hogy a „nagyok” bármiféle szolgálatra kérjék. A magyar szöveg ezzel ellentétben azt sugallja, semmit nem akar kapni tőlük, pénzt sem.

Traduktológia

Ahogy az korábban megállapítottuk és példákkal is szemléltettük, a szinaktikai ekvivalencia betartása fontos lenne a *Légy jó mindhalálig* fordítása során. Ez azonban a jelen tanulmányban vizsgált fordítás esetében több helyen sem történt meg.

A lekerekített mondatok nem adják vissza sem Misi zaklatottságát a könyv vagy szülei otthoni sorsa miatt, sem pl. örömét a felől, hogy a szobában az egyedüli külön álló ágyat kapta meg. A német, letisztult szöveg minden esetben elveszti jellegzetes, már-már belső monológra emlékeztető struktúráját.

29 Móricz 1965: 28.

30 Móricz 1999: 21.

31 Móricz 1965: 23.

A második csoport példái az egyéni nyelvi sajátosságokat emelték ki Móricz regényében. Mivel az író előszeretettel beszélteti figuráit tájnyelven, ez is a regény egyik szignifikáns jegyének tekinthető. Azért is fontos ezeknek a jegyeknek a megtartása, mert sok esetben a szereplők beszédstílusa azok megkülönböztetésére, jellemzésére is szolgál. Ezzel szemben a német szövegben egyetlen esetben sem találhatunk tájnyelvi elemeket, beszélt nyelveket is alig. A fordításban a már korábban tárgyalt szemiotikai ekvivalencia nem jelenik meg, a fordító csak arra ügyelt, hogy a német szöveg „ugyanazt jelentse”, amit a magyar, a várt hatás azonban itt is elmarad.

A tartalmi jegyek esetében olyan „ferdítéseket” emeltem ki, amelyek véleményem szerint meghatározóak lehetnek a mű befogadásában. Elsősorban, ahogyan már korábban említettem, a kultúráközvetítéssel kapcsolatos részeket gyűjtöttem össze – ezek egy része Misi otthoni körülményeivel foglalkozik. Az, hogy otthon van egy „negyedik öccse” és az, hogy sokszor lelkiismeret-furdalása van, mert a szülei pénzén vett valamit, mind azt mutatják, mekkora szegénységben élnek otthon a szülők. Az azonban, hogy a német fordításban a negyedik öcs csak a „legfiatalabbként” jelenik meg (egyébként nem is említi a szerző, pontosan hány öccse van Misinek), nem kelti ugyan ezt az asszociációt.

Az alma megevése (9) sem az számítana, hogy a fiú az almát az egész osztály szeme láttára ette meg, ennek Misi szempontjából nem is lenne akkora jelentősége. Annak azonban annál inkább, hogy Misi pénzét szórta el rögtön almára. Ezekben az esetekben tehát problémát jelent, ha a szerző a saját értelmezését veszi a szöveg alapjául, hiszen így a jelentés és ezzel a kiváltott hatás is változik.

Az elemzés eredményei

Az elemzés közben felhozott példákból láthatjuk, hogy a *Légy jó mindhalálig* Mischl und das Kollegium című német fordítása több szempontból is nagy kívánnivalót maga után. Ugyan jelen dolgozatomban a regény első két fejezetére korlátoztam a kutatást, mégis sikerült felfedezni olyan hibákat, amelyek hátrányosan befolyásolják a regény német recepcióját.

A felsorolt példákon kívül előfordul néhány teljes félrefordítás is (pl. „Óráközben”³²– „In der Pause”³³). Ezek nem változtatnak ugyan a regény befogadásán, a fordítás minőségét azonban összességében rontják.

Ezen a ponton újra feltehetjük Marianne Lederer³⁴ önellenőrző kérdéseit: „Kellőképpen adaptálta-e [a fordító R.K.] saját verzióját ahhoz, hogy érthető legyen? Megtalálta-e azokat a szavakat, amelyekkel elérhető a kívánt hatás? Az értelmezés határainak átlépésével nem lett-e hűtlen a szerzőhöz?”

Az első kérdésre a válasz igen: a német szöveg minden bizonnyal érthető a német olvasók számára. A második kérdésre azonban az első két fejezet elemzése alapján nemmel kell válaszolnunk, még ha jelen dolgozatban nem is a „helyes szavakra” helyeztük a hangsúlyt. A harmadik kérdésben felvetett probléma is fennáll a szövegben, több helyen pontatlan a fordítás a fordító értelmezése miatt.

Összefoglalásként elmondható, hogy – ahogyan az az első két fejezet összevetéséből kiderült – szükség lenne a *Légy jó mindhalálig* egy új német fordítására, amelyben többek között a fent felsorolt szempontokat is figyelembe kell venni.

Érdeemes lenne a kutatást a teljes regényre kiterjeszteni, hogy a példák teljesen reprezentatívak legyenek. Ezen kívül meg lehetne vizsgálni Móricz Zsigmond többi regényének német fordítását is, valamint azt, hogy ezek mennyiben felelnek meg az elvárásoknak, ill. van-e olyan kapcsolat a fordítások, amilyen az eredeti művek között, sikerült-e mindegyik regény esetében ugyanazokat az *íróra jellemző* szignifikáns jegyeket átmenteni.

32 Móricz 1999: 33.

33 Móricz 1965: 38.

34 Lederer 2008: 50–51.

Irodalomjegyzék

Források

Móricz 1999 = Móricz Zsigmond. *Légy jó mindhalálig*. Budapest 1999.

Móricz 1965 = Schüching, Mirza (ford.): *Mischi und das Kollegium*. Budapest 1965.

Szakirodalom

Lederer, Marianne: *A fordítás ma. Az interpretatív modell*. Budapest 2008.

Albert Sándor. *Fordítás és filozófia. A fordításelméletek tudományfilozófiai problémái; Filozófiai szövegek fordítási kérdései*. Budapest 2003.

Simigné Fenyő Sarolta. *A fordítás mint közvetítés*. Miskolc 2006.

N. Kovács Tímea: Kultúrák, szövegek és határok: a fordítás. In: *A fordítás mint kulturális praxis*, Ed. N. Kovács Tímea, 5–21. Pécs 2004.